

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2.09Осьмачка

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.6/25>**Бойко В. В.**

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

ПСИХОАВТОБІОГРАФІЧНА ПОВІСТЬ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ «РОТОНДА ДУШОГУБЦІВ»: АРТЕФАКТИ ПСИХОСВІТУ АВТОРА

У статті на матеріалі психоавтобіографічної повісті «Ротонда душогубців» осмислено художню трансформацію одного з артефактів психосвіту Тодося Осьмачки, а саме: комплекс переваги. Науковим підґрунтям дослідження є психопоетика, завдання якої – осягнення унікальної особистості, її психічних інтенцій, які реалізуються художньо. Тодось Осьмачка – неординарна постать в історії української літератури ХХ століття, чиє життя та творчість потребують ґрунтовного та всебічного вивчення.

Згідно з концепцією засновника індивідуальної психології А. Адлера, у психоструктурі особистості комплекс неповноцінності може трансформуватися в комплекс переваги. Досліджено, що аналізований комплекс найяскравіше проявився в стосунках митця з батьком. Аналіз мегатексту уможливив виявлення особливих рис характеру митця – глибоку пошану до батька та гордість через його статус у суспільстві. Розглянуто інтенції головного героя «Ротонди душогубців» Івана Бруса, який є психічною проєкцією психосвіту самого Тодося Осьмачки. Аналіз найстрашнішого спогаду Івана з дитинства, описаного в повісті, виявив, що кара батька після того, як син розкрив сестрі чоло, стала основою формування амбівалентних психічних утворень у психоструктурі митця.

Підтверджено, що у психосвіті письменника одночасно співіснували обидва комплекси. На відміну від комплексу неповноцінності, який був несвідомим, комплекс переваги мав свідомий вияв, і реалізувався в стосунках з оточенням. З'ясовано, що в образі Івана Бруса Тодось Осьмачка зреалізував особливу художню варіацію комплексу переваги, що впливає на осягнення поетики його творчості.

Ключові слова: особистість письменника, психопоетика, комплекс переваги, психоавтобіографічна повість.

Постановка проблеми. Особистість є ключовою категорією психопоетики – літературознавчої науки про осягнення психічних інтенцій митця: його свідомих, підсвідомих і несвідомих особливостей, закодованих у текстах. Аналіз науково-психологічних джерел дає підстави твердити, що саме категорія «особистість» єдина охоплює психосвіт митця сповна, «а відповідно засвідчує його унікальність, неповторність, що при дослідженні поетики того чи іншого письменника, чи окремого його твору є визначальним» [8, с. 287]. Основним джерелом ґрунтового аналізу психосвіту митця за психопоетичною методологією є мегатекст, що охоплює власне художні твори та мемуари в якнайширшому розумінні, дозволяючи «наблизитися до об'єктивної оцінки співмірності природи психіки творця і результатів його

творчої діяльності завдяки своїй сконцентрованості навколо особистості окремого письменника й автентичності інформації від першої особи: спогадів, листів, автобіографій, щоденників, сповідей тощо, художніх творів, де прямо чи опосередковано залишені «сліди» його особистості» [9, с. 21].

Актуальність нашої розвідки полягає в спробі осягнути особистість Тодося Осьмачки крізь призму психопоетики. Візьмемо до уваги слушне міркування засновника індивідуальної психології А. Адлера про те, що «слова, фрази і навіть знання усталених психічних механізмів не можуть сприяти розумінню кожного індивідуального випадку. Однак, коли використати припущення, то вони можуть освітити певне поле зору, у якому ми сподіваємось знайти унікальність особистості» [18, с. 123]. Про необхідність продовжу-

вати осягати індивідуальність на неповторність Тодося Осьмачки пише мемуаристка О. Черненко, підкреслюючи, що «тільки майбутні покоління належно оцінять роль його неповторної особистості в житті українського народу...» [16, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні десятиліття в українському літературознавстві стали часом осмислення особистості Тодося Осьмачки. Особливості життя та творчості митця були предметом ґрунтовного аналізу в низці наукових розвідок, серед яких Барчан В. В. «Творчість Теодосія Осьмачки в контексті стильових та філософських вимірів ХХ століття», Біляїв В. І. «Спогади про Т. Осьмачку», Зборовська Н. В. «Танцююча зірка Тодося Осьмачки», Коваленко В. М. «Русалко з Куцівських ярів», Колошук Н. Г. «Поезія Тодося Осьмачки: символізм чи експресіонізм», Лавріненко Ю. А. «Неподоланий поет», Маринкевич С. М. «Стильові доміанти поезії Тодося Осьмачки», Піскун О. Ю. «Письменник і тоталітаризм. Психоаналітична інтерпретація прози Тодося Осьмачки», Скорський М. А. «Тодось Осьмачка. Життя і творчість», Слабошпицький М. Ф. «Поет із пекла», Чернюк С. Л. «Образна символіка у творах Т. Осьмачки» та ін.

Мета статті полягає в осягненні одного з артефактів психосвіту Тодося Осьмачки, а саме: комплексу переваги. Поставлена мета передбачає реалізацію таких завдань: 1) на основі мегатексту експлікувати комплекс переваги через аналіз стосунків Тодося Осьмачки з батьком; 2) дослідити особливості вияву комплексу переваги у творчості митця.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі дослідження особливостей психосвіту Тодося Осьмачки ми з'ясували, що почуття провини митця за глухоту матері після його народження, яке пізніше було посилене провиною за смерть брата, стало причиною формування комплексу неповноцінності (the inferiority complex), який, за Адлером, трансформується в комплекс переваги (the superiority complex) [3].

Припускаємо, що комплекс переваги в психоструктурі Тодося Осьмачки найяскравіше проявився в стосунках з батьком. На жаль, в «Автобіографії» не натрапляємо на розлогі спогади митця про нього. Автор обмежується фактами про те, що батько «був селянин із села Ташлика Черкаського повіту. За молодих літ служив у Миколинській їкономії робітником у поміщика Терещенка» [12, с. 19]. Звернемо особливу увагу на те, що митець тільки окремо виділяє знахарські здібності батька, згадуючи, що той «весь час був

біля скоту, то се дало змогу йому спостерігати хвороби скотини і вивчитися ставити правильний діагноз і лікувати твар» [12, с. 19]. Цю ж інформацію письменник дублює під час допиту 1933 року [14, с. 142].

Саме тому джерельною базою дослідження слугує мегатекст: спогади про Тодося Осьмачку та психоавтобіографічна повість «Ротонда душогубців», у якій «психосвіт головного героя Івана Бруса є психічною проєкцією психосвіту самого митця» [3, с. 7].

У спогадах мемуаристка Л. Коваленко пише: «Перше, що мене вразило в Осьмачці, так це його якась особлива, невластива його характеру глибока любов і пошана до батька» [7, с. 24]. Припускаємо, що така пошана розвинулась ще з дитинства. Тодось був довгоочікуваною дитиною в сім'ї, адже після смерті двох дітей «народження хлопчика-первістка, продовжувача роду, очевидно, було *своєрідним Божим благословенням*, вистражданим і вимоленим молодими батьками» [6, с. 79] (курсив наш – В. Бойко). Підтвердженням цього припущення слугує теза Ф. Салловея, одного з дослідників впливу порядку народження на особистість, за якою першонароджені діти, як правило, ототожнюють себе з батьками і легше сприймають їхній авторитет [19].

З часом пошана посилилась через усвідомлення авторитету особистості батька в суспільстві. Епізод із життя Осьмачок, який став основою такого ставлення сина до батька знаходимо в спогадах Л. Коваленко про «затягану історію», коли «великий поміщик, що жив поблизу їх села, не міг нічого зробити з хворобою худоби, як навіть ветеринари відмовились, а тоді поміщик почув про славу Осьмаччиного батька – покликав його і – звичайно! тойвилікував йому худобу. Оця *гордість* і була, мабуть, тим, що найбільш ріднило сина з батьком» [7, с. 26] (курсив наш – В. Бойко). Другою рисою, що їх зближувала, вважає Л. Коваленко, була «певність сина, що батько його не видасть чекістам, віра в його моральну чистоту і *незрівняну вищість над іншими*» [7, с. 26] (курсив наш – В. Бойко).

Вважаємо, що вартій уваги також і той факт, що Степан Осьмачка «походив із вільних козаків-характерників, що прийшли з Січі...» [10, с. 48]. Припускаємо, що сам Тодось Степанович знав історію свого роду, саме тому вкладає цю важливу інформацію в уста червоного ката Єжова, який про сільського ветеринара Овсія Юхимовича Бруса каже Сталіну: «Я гадаю, що козацький нащадок» [13, с. 169]. Дослідниця родоводу

Осьмачок В. Коваленко також пише про батькові «вищість» та «інакшість», які вплинули на формування особистості сина, підкреслюючи, що «саме батькова слава як куцівського знахаря, його незрівнянна моральна вищість над іншими, його «потрібність» іншим (безкорисливо творити добро), а, отже, і його «інакшість» сформували в майбутньому поетові бажання бути на видноті, не загубитися серед сірого запрацьованого селянського люду. Зрештою – бути потрібним, як і його батько, людям і Україні» [6, с. 53].

Разом з тим Л. Коваленко зауважує, що «з тих дуже скупих згадок Осьмачки про дитинство, які самі собою не закріпились уже в пам'яті, лишилось враження, що батько був дуже суворой вдачі, і що дитинство самого Тодося Степановича не було ні надто легким, ні надто радісним» [7, с. 24].

Вважаємо, що аналіз розлогої картини суворой вдачі батька, зображеної в психоавтобіографічній повісті «Ротонда душоубців» у розділі «На станцію», сприятиме глибшому осягненню психосвіту митця. Головний герой Іван Брус згадує ситуацію із сестрою, коли розсік їй лоба, за те, що заважала читати, і називає цей випадок *найстрашнішим* із дитинства» [13, с. 58] (курсив наш – В. Бойко). Вважаємо, що така характеристика цієї ситуації пов'язана із подальшим покаранням батька. Слушно зауважує В. Коваленко: «та конфліктна історія із сестрою і *нелюдська батькова кара* справді викликає шквал емоцій та є цінним психоаналітичним матеріалом для пояснення поведінки й окремих рис характеру уже дорослого чоловіка» [6, с. 58] (курсив наш – В. Бойко).

На нашу думку, автор описує справедливість покарання, адже спочатку батько спитав сина, чи це саме Іван розкрив чоло сестрі. На що син відповів ствердно. Звернемо увагу на характеристику самої відповіді, яка «хоч була тиха і перелякана, *але правдива*» [13, с. 61] (курсив наш – В. Бойко). Далі герой рефлексує, що батько «завжди такий жорстокий і невмолимий, коли, на його погляд, була порушена людська правда...» [13, с. 62], «він ніколи дурно не присікається» [13, с. 62], «він завжди за правдою стоїть» [13, с. 61]. Іван також згадує, що «для батька довго було приємним міркуванням, що син може і перед шибеницею не побоятися правди» [13, с. 63]. Така фанатична любов до правди передалась Тодосеві і стала найяскравішим виявом характеру письменника [1, с. 28].

Саме побиття автор деталізує: «батько з *несамовитою непристимістю* почав бити долі упалого. І бив, як скажену тварюку... Як щось таке, що не

підлягає ніякому людському розумінню ні в своїй злобі, ні в учинках люті супроти людей. І захеканий був батько, неначе молотник коло ціпа, але був мовчазний» [13, с. 61] (курсив наш – В. Бойко). Прикметно, що цей випадок «Овсій Юхимович не раз любив розповідати і гостям у себе в хаті на святкових бесідах» [13, с. 63]. Синова рефлексія цього факту уможлиблює занурення в амбівалентність його Психеї: «Всі ці батькові якості якраз і не могли зараз наказати Іванові бути *одноцільним у настрої* до його. Бо жорстокість справедливої людини може мати добрий вплив тільки на людей тих, що живуть переважно емоціями. А на людину з розбурханою думкою жорстокість справедливої людини завжди вносить елемент *нецирості і надужиття*. І через те не міг бути Іван *Овсійович до батька одноцільним* і по-рідному близьким» [13, с. 63] (курсив наш – В. Бойко).

Досліджуючи комплекс переваги, А. Адлер виокремлює три типи індивідів, «негармонійний спосіб життя яких особливо чітко розвинув специфічну сторону їхнього психічного життя. До першого типу належать особи, у яких інтелектуальна сфера домінує над експресивними формами. Другий тип відзначається бурхливим зростанням емоційного та інстинктивного життя. Третій тип розвивається скоріше за напрямком діяльності» [18, с. 118]. Тип, притаманний кожному індивіду, на думку А. Адлера, найбільше проявляється в ситуації поразок або невдач. Слова головного героя про «розбурхану думку» є підтвердженням до міркування про те, що його можна віднести до першого типу класифікації.

Припускаємо, що в психоструктурі Тодося Осьмачки одночасно співіснували обидва комплекси. Та, на відміну від комплексу неповноцінності, який був несвідомим, комплекс переваги з часом став свідомим та набув вияву в стосунках з іншими людьми. Підтвердженням цієї думки слугує спогад Юрія Стефаніка про те, що митець «бувши в кожному відношенні надзвичайно скромною людиною, все-таки був повністю *свідомий своєї великості*» [15, с. 109] (курсив наш – В. Бойко). Лікарка Т. Осьмачки М. Кейван пише: «Коли я вважаю Осьмачку *великою індивідуальністю*, то маю на думці не тільки його *величину в літературі*. Не менш *великим* він був і характером, патріотизмом, світосприйняттям, а понад усе своєю фанатичною любов'ю до правди. Його психічна хвороба ніяк не зменшує, навпаки, на мою думку, тільки додає до його величини» [5, с. 35] (курсив наш – В. Бойко). Схожу думку висловлює й О. Черненко: «Індивідуальність Тодося

Осьмачки *завелика*, щоб ми випоминали йому всі його слабості, навіть людські помилки щоденного життя, і щоб ми розписувалися кожний на свій спосіб, під кутом свого бачення про них. Ця *постать завелика*, щоб ми не могли вибачити йому не одну прикрість, яку він робив несвідомо під впливом своєї недуги. Ця постать затрагічна, щоб ми не спромоглися забути дрібниці в ім'я великого й геройського, чим переповнене було життя *великого поета*» [16, с. 13].

Зауважимо, що дослідження особистості Тодося Осьмачки крізь призму психосоціальної структури української нації виявило, що митець належить до нордійського типу, що є типом державного мужа, аристократа, полководця, який у всьому вивищується над натовпом [2].

Художній вияв свідомого комплексу переваги спостерігаємо й в рефлексіях Івана Бруса: «Так само і син після останніх батькових слів *збагнув усім своїм єством*, що він уже не може нічого сказати у відповідь, бо він з батьком був і в батьковій хаті, і під оцим тихим ласкавим сонцем не таким, як треба було б. Він увесь час *почував у собі настрій зверхності над батьком* і через те, що тепер батько був безпорадний, і через те, що він колись був потужний. І *він розумів*, що всього настрою збутися не можна без глибокої любові до батька, бо *найвсеосяжніша пошана не може бути одновартою навіть з найтихішим зітханням співчуття, яким коротенько часом дихне любов*» [13, с. 68] (курсив наш – В. Бойко).

На нашу думку, свідоме прагнення переваги, в основі якого було наслідування величчя батька, яскраво проявлено в спрямованості митця. Батько Тодося Осьмачки «*все життя* своє з найсвідомішою своєю часткою віддав *своїм людям...*» [13, с. 116] (курсив наш – В. Бойко). У той час син, перевершуючи досягнення батька, віддав життя всьому українському народу. Про це пише односельчанка О. Шалапа: «Тодось *за весь український народ*, як мученик, несе наругу і приниження, як отой Ісус Христос на хресті» [10, с. 19] (курсив наш – В. Бойко). Так само вважає О. Черненко, підкреслюючи, що «Тодось Осьмачка був живим образом супротиву знищеного українського відродження. Крізь усю його творчість яскравою стрічкою в'ється непримиренна боротьба з найбільшим ворогом України. І нічого його не зломило, нічого не змінило його настанови» [16, с. 12].

Вважаємо, що цей факт став основною причиною того, що у творчості Тодося Осьмачки «постать батька домінує над усім – і все заступає собою так, що всі інші стоять у тіні» [7, с. 24]. Н. Зборовська також вважає, що «батько Тодося Осьмачки – куцівський знахар – залишиться у пам'яті сина найдорожчою і найріднішою людиною. Про велику вагу батьківського образу свідчить вся творчість поета і прозаїка» [4, с. 4]. Аналізуючи поему «Поет», яка за Юрієм Шерехом, є «кі автобіографічна, і політична, і історична» [17], дослідники звертають увагу на присвяту: «Присвячую пам'яті єдиного мого друга і найблагороднішої людини між людьми, мені знаними, – мого батька Степана Осьмачки» [11].

За концепцією А. Адлера, комплекс переваги в психоструктурі особистості є проявом нерозвинутого соціального почуття, саме тому втеча від поразки в суспільстві пов'язана для більшості таких людей з почуттям вищості. Вчений зауважує, що такі люди «сприймають і насолоджуються своєю відстороненістю від завдань життя як полегшенням і привілеєм, які дають їм перевагу над іншими людьми. Навіть коли вони страждають, як це трапляється, наприклад, при неврозах, вони надійно утримуються у своїй перевазі, тобто у своїх стражданнях, не знаючи, як шлях страждань приведе їх до свободи від завдань життя» [18, с. 120]. Вищезначене дає підстави говорити про формування Тодосем Осьмачкою особливої художньої версії комплексу переваги в образі Івана Бруса.

Висновки. Отже, у статті осмислено комплекс переваги як породження комплексу неповноцінності в психосвіті Тодося Осьмачки. Розглянуто художню трансформацію комплексу в образі головного героя психоавтобіографічної повісті «Ротонда душогубців» Івана Бруса. На основі мегатексту здійснено аналіз стосунків митця із батьком та їхню художню реалізацію у творі.

Виявлено, що батько мав найбільший вплив на письменника, саме його статус у суспільстві та поведінка були основою для формування характеру Тодося Осьмачки, а також розвитку комплексу переваги. На відміну від комплексу неповноцінності, який був несвідомим, комплекс переваги мав свідомий вияв, приклади якого знаходимо в ставленні митця до інших людей. Виявлено, що в образі Івана Бруса Тодось Осьмачка зреалізував особливу варіацію комплексу переваги.

Список літератури:

1. Бойко В. В. Фанатична любов до правди : штрихи до психопортрету Теодосія Осьмачки. International scientific conference «The issues of modern philology and creative methods of teaching a foreign language in

the European education system» : conference proceedings (December 28–29, 2021. Venice, Italy). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. С. 27–30.

2. Бойко В. В. Кореляція «зовнішність – характер»: нордійське в психопортреті Тодося Осьмачки. International scientific conference «Current trends and fields of philological studies in the challenging reality» : conference proceedings (July 29–30, 2022. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. С. 69–72.

3. Бойко В. В., Михида С. П. Комплекс меншовартості / переваги у психосвіті Тодося Осьмачки. *Нова філологія*. № 91, 2023. С. 5–11.

4. Зборовська Н. «Танцююча зірка» Тодося Осьмачки. Київ : МСП «Козаки», 1996. 63 с.

5. Кейван М. У самотній мандрівці до вічності. *Живий Осьмачка : спогади* / упоряд. С. Козак. Детройт : «Українські вісті», 1998. С. 35–85.

6. Коваленко В. Русалко з Куцівських ярів. Черкаси : Видавець Ю. А. Чабаненко, 2018. 220 с.

7. Коваленко Л. У пошуках «справжньої України». *Живий Осьмачка : спогади* / упоряд. С. Козак. Детройт : «Українські вісті», 1998. С. 35–85.

8. Михида С. Антропологічні аспекти психопоетики. Наукові записки. Випуск 79. Серія: Філологічні науки (літературознавство). Кіровоград. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. С. 282–289.

9. Михида С. Психопоетика українського модерну : Проблема реконструкції особистості письменника : монографія. Кіровоград : «Поліграф–Терція», 2012. 362 с.

10. Мошенський С. П. Куцівський бурлака. Черкаси : «ІнтролігаТОР», 2015. 112 с.

11. Осьмачка Т. Поет. Видавнича Спілка «Українське Слово». 154 с.

12. Осьмачка Т. Автобіографія. *Березіль*, 1995. №5–6. С. 19–20.

13. Осьмачка Т. Ротонда душолюбців : повість. Харків : Фоліо, 2023. 336 с.

14. Покальчук В. Тодось Осьмачка (фрагмент зі спогаду). *Сучасність*. 1995. № 5. С. 146–147.

15. Стефанік Ю. В. Свідомий своєї великості. *Живий Осьмачка : спогади* / упоряд. С. Козак. Детройт : «Українські вісті», 1998. С. 109–117.

16. Черненко О. Тодось Осьмачка, спогади про нього і фонд для нього. *Нові дні*. 1965 (липень-серпень). С. 12–14.

17. Шерех Юрій Не для дітей: літературно-критичні статті та есеї Юрія Шевельова. Нью-Йорк: Пролог, 1964. 415 с.

18. Adler A. Social Interest : A Challenge to Mankind. Faber and Faber Ltd. London, 1938. 313 с. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.172648/mode/2up> (дата звернення 08.12.2023).

19. Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives: Review of Frank J. Sulloway. New York: Pantheon, 1996. 672 p.

Boiko V. V. TODOS OSMACHKA'S PSYCHOAUTOBIOGRAPHICAL STORY "THE ROTUNDA OF THE MURDERERS": ARTIFACTS OF THE AUTHOR'S PSYCHOWORLD

The article, based on the material of the psychoautobiographical story «Rotunda of Murderers», elaborates the artistic transformation of one of the artifacts of the psychoworld of Todos Osmachka, namely: the superiority complex. The scientific basis of the research is psychopoetics, the task of which is to understand a unique personality, its mental intentions, which are realized artistically. Todos Osmachka is an extraordinary figure in the history of Ukrainian literature of the 20th century, whose life and work require thorough and comprehensive study.

According to the concept of the founder of individual psychology, A. Adler, in the psychostructure of an individual, an inferiority complex can be transformed into a superiority complex. It was investigated that the analyzed complex was most clearly manifested in the artist's relationship with his father. The analysis of the megatext made it possible to identify the special features of the artist's character - deep respect for his father and pride due to his status in society. The intentions of the main character of «Rotunda of Murderers» Ivan Brus, who is a mental projection of the psychoworld of Todos Osmachka himself, are considered. The analysis of Ivan's most terrible childhood memory, described in the story, revealed that the father's punishment after the son cut his sister's forehead became the basis for the formation of ambivalent mental formations in the artist's psychostructure.

It has been confirmed that both complexes simultaneously coexisted in the writer's psyche. Unlike the inferiority complex, which was unconscious, the superiority complex had a conscious manifestation and was realized in relationships with the environment. It was found that in the image of Ivan Brus, Todos Osmachka realized a special artistic variation of the superiority complex, which affects the understanding of the poetics of his work.

Key words: writer's personality, psychopoetics, superiority complex, psychoautobiographical story.